

XVIII

a m ž i a u s
studijos

1

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė:
tarp tradicijų ir naujovių

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

1

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė:
tarp tradicijų ir naujovių

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

LII
LEIDYKLA

Vilnius
2014

Redaktorių kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrej MACUK

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VASKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzantai

Dr. Aistė PALIUŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Dr. Agnius URBANAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas: rstukiene@mail.lt, stukiene@istorija.lt

Knygos leidybą pagal „Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-47).

© Lietuvos istorijos institutas, 2014

ISBN 978-9955-847-86-1

ISSN 2351-6968

GEGUŽĖS 3-IOSIOS KONSTITUCIJA LIETUVIŲ ISTORINĖJE ATMINTYJE

RASA ČEPAITIENĖ

Anotacija. Straipsnyje aptariama 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucijos vertinimų kaita Lietuvos politiniame, akademiname ir visuomeniniame diskurse nuo tarpukario iki šių dienų.

Reikšminiai žodžiai: Gegužės 3-iosios konstitucija, atminties politika, viešasis minėjimas, atmintinos datos.

Įvadas

1791 m. gegužės 3-iosios konstitucijos priėmimas – tuo metu daug diskusijų tarptautinėje arenoje sukėlęs įvykis – iki šiol aktyviai istorikų aptariama tema¹. Reikia pastebėti, kad pastaruoju metu Gegužės 3-iosios konstitucija ir jos integrali dalis – spalio 20 d. Abiejų Tautų tarpusavio įžadas – sulaukia ir vis didesnio Lietuvos visuomenės dėmesio, ypač atsižvelgiant į kokybiškai kintantį ir įvairėjantį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdinį². Šiame straipsnyje atsiribojama nuo Gegužės 3-iosios konstitucijos kaip istorinio įvykio istoriografinių interpretacijų ir jos kaip teisės paminklo vertinimų³, tačiau, remiantis įdirbiu kultūrinės atminties ir paveldo politikos tyrimų srityje, susitelkiama ties Konstitucijos „vieta“ bei reikšme Lietuvos visuomenės kolektyvinėje atmintyje.

Šiandieniniame paveldosaugos diskurse didelis dėmesys skiriamas ne tik „paveldo“ kaip materialų, apčiuopiamų praeities relikvų apsaugos bei panaudos klausimams, bet ir „simbolinio“, „ideologinio“ paveldo ir kolektyvinės atminties tarpusavio sąveikų teorinei bei praktinei analizei, pvz., įvedant „viešųjų minėjimų paveldo“ sąvoką⁴. „Nematerialaus paveldo“ kategorija irgi tinkama vartoti šiame kontekste, ypač atsižvelgiant į „atminties kultūrų“ bendrai bei konkrečios „atminties politikos“⁵ polinkį praeityje ieškoti tam tikrų šiandienos politinius

1 Žr., pvz., Zigmantas Kiaupa, Kodėl atsirado Abiejų Tautų tarpusavio įžadas? in: *Kultūros barai*, 2005, Nr. 2, p. 72–75.

2 Plačiau žr. Liudas Glemža, The May Third Constitution and the Grand Duchy of Lithuania, in: *Lituanus*, 2012, t. 58(4), p. 11–40.

3 Apie tai plačiau žr. Vaidotas A. Vaičiaitis, 1791 m. gegužės 3-iosios Konstitucija ir Lietuvos konstitucingumo tradicija, in: *Parlamento studijos*, 2013, Nr. 14.

4 Tim Benton, Penelope Curtis, The Heritage of Public Commemoration, in: *Understanding Heritage and Memory*, ed. by Tim Benton, Manchester: Manchester University Press, 2010, p. 44–47.

5 Straipsnyje „atminties kultūra“ apibrėžiama kaip konkrečios visuomenės skirtingų grupių įvai-

ir pilietinius sprendimus bei pasirinkimus pajėgių pateisinti ar pagrįsti įvykių ir juos vertybiškai (per)interpretuoti iš tam tikros ne tik kognityvinės, bet ir normatyvinės perspektyvos. Be to, kaip matysime toliau, kalbant apie Gegužės 3-iosios konstitucijos atminimą, bus pravartu įsivesti dar vieną – „daugiakultūrio paveldo“ – terminą⁶.

Atminties, kaip ir istorijos, politiką pirmiausia galima apibūdinti kaip kovą dėl galios veikti istorinę atmintį ir kolektyvinį tapatumą bei tos galios praktinį panaudojimą⁷. Šis atminties ir galios santykių ryšys sociologijoje ir politologijoje yra gerai žinomas. Pats kultūrinės atminties kūrimo veiksmas yra tam tikros grupinės vertės suteikimas laikomiems svarbesniais praeities elementams, ir jau vien tai rodo jos galią; todėl neatsitiktinai kai kurie autoriai (Aleida Assmann⁸, Susan Sonntag ir kt.) socialinę atmintį, kurią grupės visuomet intencionaliai susikuria, tapatina su ideologija ir atskiria nuo vertybiškai santykinai neutralių istoriografijos interpretacijų. Atsižvelgiant į šią teorinę perskyrą ir į bendrą atminties bei paveldo studijų kontekstą, toliau straipsnyje bus laikomasi nuomonės, kad instrumentiniu požiūriu „bendra praeitis“ yra kiekvienos kartos konstrukcija, kurioje siekiama atrasti „savo“ praeitį, reprezentuojančią tos kartos poreikius ir interesus⁹. Šis perinterpretavimas – sudėtingas, galios sąveikų veikiamas procesas, vykstantis ne tik instituciniu lygmeniu, bet ir populiariojoje vaizduotėje, taip pat ir mikrogrupių bei individualiame tautinio tapatumo raiškos procese. Todėl Gegužės 3-iosios konstitucijos „vietos“ šiuolaikinės lietuvių visuomenės atmintyje ieškoma atsižvelgiant į tai, kaip jos suvokimą ir vertinimus lemia žymiai platesni veiksniai nei vien profesionalus, tačiau dažnu atveju visuomenėje menką atgarsį teturintis akademinės istoriografijos diskursas.

rialybės ir įvairiatikslės manipuliacijos praeities vaizdiniai. „Atminties politiką“ galima laikyti jos sudėtinu, tačiau siauresniu matmeniu, apimančiu sprendimo galią turinčios visuomenės dalies – politinio bei finansinio elito, dažnai tam pasitelkiančio ir akademinis ekspertus, – likusiai visuomenei primetamus (esant totalitariniams ir autoritariniams režimams) ar siūlomus (demokratijos sąlygomis) praeities įvaizdžius bei interpretacijas. Žinoma, tikrovėje jos glaudžiai persipina, kas ne visuomet leidžia aiškiau įvardyti, kuris iš šių veiksmų veikia konkrečiu atveju.

- 6 Brian Graham, Greg J. Ashworth, John E. Tunbridge, *A Geography of Heritage. Power, Culture and Economy*, London: Arnold, 2000, p. 96–125; Rodney Harison, Multicultural and Minority Heritage, in: *Understanding Heritage and Memory*, p. 164–199.
- 7 Zenonas Norkus, Istorika ir istorijos kultūros studijos: Jörno Rüseno idėjų bruožai, in: Jörn Rösen, *Istorika*, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 23.
- 8 Paveldo ir atminties sąsajos ryškiai matomos vokiečių istorikų Jano ir Aleidos Assmannų pasiūlytoje atminties tipologijoje. Kolektyvinę atmintį jie suvokia kaip susidedančią iš: 1) *mimetinės* (praeities praktinių įgūdžių ir nuostatų perdavos); 2) *materialiosios* (objektuose „uždarytos“ istorijos); 3) *komunikatyvinės* (perduodamos kasdienės komunikacijos kanalais) ir 4) *kultūrinės* (nuo kasdienybės atsietų, sudabartiną istoriją, kultūrą ir visuomenę susiejančių praeities reprezentacijų, konstruktyvų bei formų visumos) atminčių. Plačiau žr. Jan Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, Munich, 1992, p. 293.
- 9 Anthony D. Smith, National Identity and Myths of Ethnic Descent, in: *Myths and Memories of the Nation*, Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 38.

Neabejotina, kad Lietuvos atminties kultūroje jos reikšmės ir interpretacijų neįmanoma suprasti be pačios lietuvių tautos ir valstybės istorinio tęstinumo ir ypač santykių su Lenkija bei lenkais klausimų aptarimo¹⁰. Čia turimi omenyje įvykiai tiek priimant Konstituciją, tiek ir vėliau – Abiejų Tautų Respublikos galutinis sunaikinimas 1795 m., nuolatinės pastangos atkurti prarastą suverenumą XIX a. ir tarpukariu, remiantis etnolingvistiniu nacionalizmu kuriant modernias Lenkijos ir Lietuvos valstybes, jų tarpusavio kovos dėl Vilniaus, didesnio ar mažesnio masto priklausomybė nuo sovietų Šaltojo karo metu, išsivadavimas ir stojimas į Europos Sąjungą bei abiejose šalyse šiandien gyvenančių lenkų ir lietuvių mažumų integracijos bei santykių su tituline tauta problemos.

Kita vertus, svarbu pabandyti išsiaiškinti ir tai, kaip nūdienos lietuvių profesionaliojoje istoriografijoje pastebimi Konstitucijos interpretacijos pokyčiai – apie ką bus kalbama toliau – lemia ir patys yra lemiami naujųjų geopolitinių veiksmų – tarptautinių santykių raidos Vidurio Rytų Europos regione po SSRS žlugimo, eurointegracijos bei globalizacijos procesų, valdančiojo elito sluoksnių pasirenkamos naujosios ideologijos – neoliberalizmo – tikslų, tautinio tapatumo kūrimo ir išlaikymo uždavinių ir t. t. Tai veda prie dar vieno klausimo – tautinės valstybės elitų ir institucijų kuriamo ir diegiamo titulinės tautos kultūrinės atminties modelio ir jo santykio su mažumų praeities vaizdiniais. Mat demokratijos sąlygomis šis klausimas iškyla ir kaip svarbi etinė – daugumos ir etnokultūrinių bendrijų atminčių konkurencijos ar lygių raiškos galimybių – problema.

Atsižvelgiant į šiuos žymiai platesnius geopolitinius ir ideologinius kontekstus kyla klausimas, ar Konstitucija lietuvių visuomenės iš viso buvo kada nors laikyta „sava“, ar taip ir liko „lenkiška“, taigi „ne mūsų“? Kokia reikšmė lietuvių istorinėje sąmonėje ir politinėje vaizduotėje buvo suteikta šiam įvykiui, dokumentui ir paminklui istorijos raidoje, ypač per pastaruosius daugiau kaip 20 metų po nepriklausomybės atkūrimo, išskyrus keletą jai dedikuotų knygų ar straipsnių, siauro rato istorijos specialistų konferencijų, daugiausia proginius paminėjimus viešosiose politikų kalbose, neišvengiamą jos įtraukimą į mokyklinius istorijos vadovėlius ir t. t.? Juk, skirtingai nuo kaimyninės Lenkijos, kur šis „savumo“ ir „svetimumo“ klausimas niekuomet ir nekilo, todėl ir Konstitucijos akademinis įvertinimas bei visuomeninis įamžinimas žymiai ryškesni¹¹, Lietuvos padėtis šiais atžvilgiais yra kiek komplikuočiau ir šis į akis krintantis kontrastas reikalautų išsamesnės analizės.

10 Plačiau žr. gana objektyvių lenkų ir lietuvių santykių moderniaisiais laikais evoliucijos ir konflikto genezės studiją: Krzysztof Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai. Mita, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, Vilnius: Baltos lankos, 2012.

11 Istoriko Eligijaus Railos nuomone, „Lenkijos istorinėje atmintyje ši išskirtinė data tapo labai svarbi – per visą XIX a. ji buvo vienas pagrindinių lenkų tautinės savimonės ramsčių“, žr. Eligijus Raila, *Apie 1791 m. gegužės 3-iosios konstituciją*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 7.

Tenka pripažinti, kad iki šiol Lietuvoje nėra ir straipsnio ar leidinio, kuriame būtų atskirai nagrinėjamas Gegužės 3-iosios konstitucijos įamžinimas, lyginant su analogiškais procesais kaimyninėje Lenkijoje, kuri šiam teisiniui dokumentui skiria išties daug atminties reprezentacijų (paminklų, gatvių pavadinimų, paveikslų, medalių, pašto ženklų ir t. t.), o jos paskelbimo diena ten yra valstybinė šventė¹². Dar daugiau, susidaro įspūdis, kad ir istoriografinės šio įvykio interpretacijos Lietuvoje tik palyginti neseniai tapo įvairesnės ir kartu kontroversiškesnės, atliepiančios jų autorių – istorikų, politologų, politikų ir visuomenininkų – ideologinių ir teorinių-metodologinių nuostatų spektrą. Tačiau tai gali reikšti, kad istorikai tiesiog reaguoja į nūdienos „politinį užsakymą“ – taigi iškyla dar vienas aktualus atminties politikai aspektas – praeities interpretacijų pritaikymo dabarties reikmėms, arba *manipuliavimo atmintimi* prizmė, per kurią irgi būtų galima pažvelgti į nūdienos Konstitucijos aktualizavimo pastangas Lietuvoje. Šiuo atveju galima pasinaudoti vadinamųjų prezentistų, pabrėžiančių praeities naudojimą dabarties tikslams įteisinti ir grupių interesams išreikšti, pozicija, kurios tipiškas pavyzdys būtų E. Hobsbawmo ir T. Rangerio aptartas „tradicijų išradimas“. Tačiau Lietuvoje atlikti kai kurių tautinio naratyvo simbolių tęstinumo ir kaitos populiariojoje tautinėje vaizduotėje tyrimai rodo, kad žmonių sąmonėje išlieka pagrindinės tautinių simbolių struktūros, kurios kinta labai nežymiai ir lėtai¹³, tad sąmoningos ir kryptingos manipuliacijos atmintimi kažin ar gali būti išties efektyvios ir paveikios. Juk greta naujai kuriamų ir interpretuojamų atminties elementų bei praktikų joje labai svarbūs ir tęstinumo aspektai – ilgainiui susiklosčiusių praeities vaizdinių stabilumas ir gajumas kaip tam tikra inercija besipriešinant jų (ypač drastiškesniam) perinterpretavimui. Tad į Konstitucijos įamžinimo pastangas dabartinės Lietuvos atminties politikos kontekste galima būtų žvelgti ir tradiciškai, ieškant praeities pėdsakų dabartyje ir pabrėžiant atminties vaidmenį tapatumų ir kultūrų tęstinumo, kartu perimamumo procesuose (E. Shillsas, M. Schudsonas ir kt.).

Tokiu būdu šalia klausimo „Ką mes žinome apie Konstituciją ir ką jinai mums, šiuolaikinei lietuvių visuomenei, reiškia / gali reikšti?“ vertėtų paliesti ir tokius šio dokumento akademinės refleksijos bei socialinės recepcijos aspektus kaip jos potencialus / realus panaudojimas vidaus ir užsienio politikoje bei didaktinė šio įvykio atminties plotmė, suvokiant istoriją kaip pragmatinį tam tikrų vertybinių ir moralinių pavyzdžių aruodą, iš kurio selektyviai semiami šiuolaikinius ideologinius konstruktus pagrindžiantys ir pateisinantys istorijos vaizdiniai bei siužetai (*historia est magistra vitae*).

12 Vos Lenkijai atgavus valstybinį savarankiškumą, šios šalies Seimas jau 1919 m. Gegužės 3-iąją dieną paskelbė valstybine švente.

13 Irena Šutinienė, Tautos istorijos simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje: herojų įvaizdžiai ir jų kaita, in: *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2009, Nr. 1(24), p. 40–62.

Istoriografinė-ideologinė Konstitucijos vertinimų takoskyra

Įdomu, kad, jeigu Lenkijoje, kaip minėta, Gegužės 3-iosios konstitucija jau yra ilgai gyvuojanti, vartojant Pierre'o Nora pagarsėjusį terminą, nacionalinės „atminties vieta“, kurios interpretacijoje, atrodo, nebūta ryškesnių šuolių bei žymesnės specialistų konfrontacijos, tai Lietuvoje, priešingai, kai kurie toliau paminėti vertinimai ir reakcijos leistų teigti, kad šis dokumentas istorikų, o ir plačiosios visuomenės gretose buvo tapęs kone „nesantaikos vieta“¹⁴, kas iš dalies galbūt paaiškintų ir iki šiol stringantį bent kiek apčiuopiamesnį jos įamžinimą viešojoje erdvėje¹⁵. Šį pastebėjimą bene geriausiai iliustruotų 2007 m. balandžio 28 d. grupės Vilniaus pedagoginio universiteto (toliau – VPU) istorikų viešas *Kreipimasis* į politikus ir visuomenę¹⁶, reaguojant į pasiūlymą šią datą įtraukti į Lietuvos Respublikos atmintinų dienų sąrašą, kartu Konstitucijai suteikiant nuolatinę vietą Lietuvos kultūrinės atminties lauke.

Tačiau prieš tai keletas žodžių apie šio politinio sprendimo priėmimo aplinkybes¹⁷. Gali nesunkiai susidaryti įspūdis, kad šis teisės paminklas politikų

14 Čia remiamasi vokiečių paveldosaugos specialistės Gabi Dolf-Bonekämper įvesta perskyra tarp „atminties vietos“, kurią galima sieti su tam tikru visuomeniniu, politiniu ar akademinu konsensu, taigi „santarve“, ir „nesantaikos vietos“, kada šios „santarvės“ pasiekti nepavyksta ir objekto / reiškinio / asmens interpretacijose neišvengiama prieštaravimų bei disonansų. Plačiau žr. Gabi Dolf-Bonekämper, *Lieux de mémoire – lieux de discorde. Les monuments historiques comme médium de communication sur les conflits en Europe*, in: *Prospective: fonction du patrimoine culturel dans une Europe en changement, Recueil des contributions d'experts*. Prieiga per internetą: <http://www.musees-mediterranee.org/pdf_publications/docu-54-document.pdf> [žiūrėta 2014 06 30].

15 Lietuvoje, atrodo, yra vienintelė Gegužės 3-iosios gatvė – Eišiškėse. Tiesa, Vilniuje neseniai nutiesus naują trasą, prospektas buvo pavadintas Konstitucijos vardu, tačiau nepatikslinus, kuri būtų Konstitucija turėta omenyje. Beje, būta siūlymų Vilniuje šalia Konstitucinio teismo įrengti Lietuvos teisės paminklų alėją (pasiūlymo autorės istorikės Eglė Burbaitė ir Viktorija Mačiulaitytė), tačiau ši idėja viešai nebuvo plačiau svarstyta. Tuomet siūlyti atminimo lentomis įamžinti šie juridinės minties dokumentai: 1468 m. Kazimiero teisynas, 1529 m., 1566 m., ir 1588 m. Lietuvos Statutai, 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija, 1922 m. pirmoji nuolatinė Lietuvos valstybės Konstitucija, 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija.

16 Grupės Vilniaus pedagoginio universiteto istorikų kreipimasis *Dėl 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos datos įrašymo į Atmintinų dienų sąrašą*. Prieiga per internetą: <<http://www.lrytas.lt/-/11777706691176213771-d%C4%971-1791-m-gegu%C5%BE%C4%97s-3-d-konstitucijos-datos-%C4%AFra%C5%A1ymo-%C4%AF-atmintin%C5%B3-dien%C5%B3-s%C4%85ra%C5%A1C4%85.htm?id=12916330931289356473&view=6>> [žiūrėta 2011 06 03].

17 Dideliame straipsnyje Raimundas Lopata yra išsamiai analizavęs šios istorinės datos įtraukimo į Lietuvos Respublikos atmintinų dienų sąrašą motyvus bei atskleidęs parlamentinių ir viešųjų diskusijų šiuo klausimu (geo)politinius užkuliusius, žr. Raimundas Lopata, Šiuolaikinė politika ir istorijos datos: 1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucijos byla, in: *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnys*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 181–257. Tačiau, nepaisant įspūdingos teksto apimties, jis palieka gana prieštaringą įspūdį – nors ir užsimojęs pateikti platų šio klausimo nagrinėjimo kontekstą per santykį su kintančia politine konjunktūra, autorius, manytume, be reikalo įsivelia į pernelyg smulkmenišką vykusių debatų nagrinėjimą, ir galiausiai tai neduoda didesnės euristinės ir informacinės naudos.

rankose pirmiausia buvo išnaudotas kaip patogi istorinė aliuzija bei pavyzdys, pagrindžiantis nūdienį siekį bendradarbiauti su Lenkija, šalims tapus strateginėmis partnerėmis Europos Sąjungos ir regiono mastu. Išties, nuo nepriklausomybės atkūrimo pastebimas dabarties politikų noras Gegužės 3-iosios konstituciją aktualizuoti, pirmiausia ją siejant su „europinėmis vertybėmis“ ir santykių su pietine kaimyne gerinimu, tad jos įtraukimą į *Atmintinų dienų sąrašą* galima laikyti logiška šios nuostatos išraiška. Pvz., pats šio siūlymo autorius Lietuvos Nepriklausomybės akto signataras, Lietuvos Respublikos Seimo narys, Gegužės 3-iosios konstitucijos ir jos spalio 20-osios dokumento minėjimo darbo grupės pirmininkas Emanuelis Zingeris teigė: „Šis mano pasiūlymas Seimui papildyti *Atmintinų dienų sąrašą* gegužės 3 d., atvirai šnekant, kilo kelintąkart skaitant A. Mickevičiaus XVIII–XIX šimtmečio enciklopedinę poemą *Lenkų tautos raštai*. [...] Tad Gegužės 3-iosios konstitucijos ir jos spalio 20-osios priedas turi dabar jau tapti ne naujųjų ES narių, bet ir senbuvių ideologijos pamatu, šalia R. Šumano idėjų ir pamatinių žmogaus teisių.“¹⁸

Tačiau dalis istorikų bendruomenės į šias idėjas sureagavo ne taip optimistiškai. Minėto VPU istorikų *Kreipimosi* autoriai teigė, kad „siūlymai 1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucijos priėmimo datą įtraukti į Atmintinų dienų sąrašą yra tinkamai neapsvarstyti, pernelyg skuboti ir daugeliu atvejų mokslškai nepagrįsti“. Jų nuomone, istorikai šiuo atveju atsiduria pernelyg artimoje politikų propagandos bei politinių interesų kaimynystėje, be to, istoriografijoje nenusistovėjusios atskirų Lietuvos valstybingumo raidos epizodų vertinimo tendencijos bandomos įtvirtinti įstatymuose, o kartu esą „primetamos“ ir visiems Lietuvos piliečiams. Nors *Kreipimosi* autorių neginčijama, kad 1791 m. gegužės 3 d. priimtas Valdyimo įstatymas, kuris istoriografijoje vadinamas Konstitucijos vardu, buvo vienas svarbiausių Ketverių metų seimo (1788–1792 m.) nutarimų ir kad Konstitucijoje atsispindi pažangios Apšvietos epochos idėjos (valdžių padalijimas į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę, panaikinta parlamentinį gyvenimą paralyžavusi *liberum veto* teisė ir kt.), tačiau esą akivaizdu ir tai, kad Konstitucijoje įtvirtinamas unitarinis šalies valdymo modelis, kartu panaikinus Liublino unijos įtvirtintą Abiejų Tautų Respublikos dualizmą, o Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė šalia Didžiosios ir Mažosios Lenkijos čia traktuojama tik kaip trečioji provincija. Be to, *Kreipimosi* autoriams labiausiai kliuvo tai, kad Konstitucijos tekste Lietuvos vardas tiesiogiai iš viso neminimas. Taip pat jie rašė, kad „Konstitucija toli gražu nebuvo demokratijos ir pilietinės visuomenės brandos išraiška. Ji neprilygsta Prancūzijos 1789 m. Žmogaus ir piliečių teisių deklaracijai, nes taip ir liko nepanaikinti

18 E. Zingerio kalba minint 1791 m. gegužės 3 d. Konstituciją Seime. Prieiga per internetą: <<http://www.komisija.lt/lt/naujiena.php?id=1183454059>> [žiūrėta 2010 10 29]. Čia spalio 20-osios d. dokumentas, paklojęs pagrindus federacinės valstybės politinei sandarai, klaidingai vadinamas Gegužės 3-iosios konstitucijos „priedu“. Analogišką klaidą kartoja ir Alfredas Bumblauskas savo šiai temai skirtuose tekstuose.

luomai, baudžiava, neįtvirtinta piliečių lygybė ir pan.“ Šiame tekste buvo teigta, kad 1791 m. spalio 20 d. priimtas įstatymas Abiejų Tautų tarpusavio įžadas nėra sudedamoji 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos dalis ir „šių įstatymų sujungimas kelia nuostabą“. Todėl daroma išvada, kad 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija ir jos priėmimo data nėra pozityvi Lietuvos valstybingumo istorijoje: „Galima surasti kur kas geriau sparčiai modernėjančios visuomenės poreikius atspindinčių bei Lietuvos valstybingumą ir konstitucionalizmo raidą įprasminančių datų. Šios datos minėjimas akcentuojant tariamą Konstitucijos svarbą pilietinės visuomenės raidai stokoja racionalios argumentacijos, kelia nuostabą ir mums yra nepriimtinas.“

Įdomu, kad viešo *Kreipimosi* tonas ir argumentai iš esmės glaustai atkartoję tarpukariu ir sovietiniais metais susiformavusią istorikų poziciją Konstitucijos atžvilgiu. Kadangi pirmieji jai skirti svarstymai profesionalioje lietuvių istoriografijoje pasirodė tik tarpukariu ir dėl to meto politinių realijų (t. y. ypač komplikuoatų santykių su kaimynine Lenkija, okupavusia Vilniaus kraštą) buvo itin negatyvūs¹⁹, tuo metu įsitvirtino požiūris, kad Konstitucija, retrospektyviai žiūrint, tebuvo vienas iš daugelio lenkų bandymų apriboti ar panaikinti Lietuvos valstybingumą. Šio požiūrio laikėsi Lietuvoje gyvenęs rusų istorikas Ivanas Lappo²⁰, tautinės istorijos kūrėjas Adolfas Šapoka, raginęs kolegas „rasti lietuvius Lietuvos istorijoje“²¹, ir t. t. Tačiau šios interpretacijos ištakos slypi dar XIX a. pabaigoje, kai tautinio atgimimo metu susiformavo iš esmės etnolingvistinis ir valstietiškas tautinio tapatumo modelis bei nacionalinės istorijos vizija, pagal kurią iš pat pradžių neigiamai žiūrėta į „sulenėjusią bajoriją“ ir į bendrą inijinę Lenkijos ir Lietuvos valstybės praeitį. Todėl logiška, kad tuomet Gegužės 3-iosios konstitucija aštriai kritikuota ir dėl to, kad, nors ir vyko sociopolitinės reformos, ji iš esmės išsaugojo vyraujančią aukštuomenės padėtį ir nepalengvino valstiečių naštos.

19 Tipiškas pavyzdys Igno Jonyno J. Atėsio slapyvardžiu dienraštyje *Lietuva* publikuotas straipsnis *Gegužės 3 diena*, kuriame Konstitucija vertinta ją susiejant su lenko, amžių perspektyvoje visuomet lietuviams buvusio agresoriumi, įvaizdžiu.

20 Ivanas Lappo, *Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos*, Kaunas, 1932, p. 142–143.

21 Adolfas Šapoka, Atsakingieji Lietuvos politikos vadai Reformų seimo metu, in: *Senovė*, 1936, t. II; Idem, *Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos*, Kaunas, 1938; Idem, Gegužės 3 d. Konstitucija ir Lietuva, in: *Lietuvos praeitis*, Kaunas, 1940, t. 1, sąs. 1. Vis dėlto šiuo atveju A. Šapokos pozicija buvo prieštaringa ir ilgainiui kito. Viena vertus, jis labai sureikšmino Lietuvos vardo nepaminėjimą Konstitucijoje ir klaidingai teigė, kad Lietuvos bajorija ją sutiko nepalankiai (Idem, *Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos*, p. 302). Antra vertus, ten pat jis pripažino, kad Konstitucija iš esmės neužkirto kelio Lietuvos savarankiškumui ir jos valstybingumo nepanaiškino (*Ibid.*, p. 295.). Šią idėją A. Šapoka dar išplėtojo vėlesniame, jau emigracijoje parašytame, tekste, kuriame sureikšmino 1791 m. spalio 20-osios dokumentą ir teigė, kad „Lietuvos atstovai pasiekė tai, ko Lietuva buvo siekusi per 200 ir daugiau su viršum bendrojo su Lenkija sugyvenimo metų“, žr. Idem, Didysis Varšuvos reformų seimas, in: *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1954, t. 4, p. 515. Apie prieštaravimus A. Šapokos koncepcijoje plačiau žr. Robertas Jurgaitis, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Ketverių metų seimo epocha Adolfo Šapokos tyrimuose, in: Adolfas Šapoka, *Raštai*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008, t. 2, p. 29–36.

Sovietinė istoriografija vėliau praktiškai tik atkartos šią tautinio atgimimo laikų interpretaciją, išryškindama klasinį (bajorų savivalės bei valstiečių priespaudos) aspektą²² ir ypač kaltindama Konstituciją esą nepanaikinus baudžiamojo²³. Kartu buvo siekiama supriešinti lenkų ir lietuvių tautas, kad būtų pateisinta carinė (ir netiesiogiai – sovietinė) okupacija. Tačiau reikia pripažinti, kad būtent sovietiniais metais (1977 m.) istorikas Juozas Tumelis paskelbė, matyt, apie 1791–1792 m. atliktą, bet tuo metu, deja, nepublikuotą Gegužės 3-iosios konstitucijos lietuvišką vertimą²⁴, dabar laikomą pirmuoju politiniu dokumentu lietuvių kalba. Tad per laikotarpį iki 2001 m., kai buvo naujai išverstas ir išleistas Konstitucijos tekstas²⁵, lietuvių istoriografijoje šios temos traktuotė kardinaliai nepakito²⁶ ir atspindėjo dar tarpukario istorikų suformuotus vertinimus. Pvz., Vytauto Didžiojo universiteto istorikas Liudas Glemža pastebėjo paradokšą, kad, „galėdami didžiuotis pirmąja Europoje ir antrąja pasaulyje Konstitucija, vis dėlto turime pripažinti, jog ji neišsprendė svarbiausio teisinei valstybei rūpimo klausimo – nepanaikino luominių privilegijų, tad liko įtvirtintas žmonių nelygybės principas. Todėl nenuostabu, kad ši Konstitucija, nors ir būdama pirma ir senesnė, pasaulio konstitucionalizmo istorijoje nėra taip akcentuojama kaip tik pusę metų vėliau (1791 m. spalio 3 d.) priimta Prancūzijos Konstitucija, kurios nuostatos įtvirtina žmonių lygybės principą ir kartu naikina luomų privilegijas“²⁷.

Atsižvelgiant į šią istoriografinę tradiciją nestebina, kad, pasigirdus siūlymui pripažinti Konstitucijos priėmimo datą „atmintina diena“, viename internetiniame tinklaraštyje www.lietuviams.lt į tai buvo reaguota straipsniu *Istorija – politikų prostitutė. Istorija klastojama siekiant politinių tikslų. Tipiškas pavyzdys – 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija*, kurio skaitytojai turėjo galimybę balsuoti atsakydami į klausimą: „Kaip Jūs pavadintumėte istoriką ar politiką, save vadinantį lietuviu ir deklaruojantį, kad Lietuvoje reikia geru žodžiu minėti 1791 m. gegužės 3 d. Žečpospolitos konstituciją?“ Pasirinkti buvo pateikti tokie atsakymų variantai (skliausteliuose pateikiami balsavusiųjų skaičiai, 2014 m. liepos 1 d. duomenimis): *šviesuolis* (36), *praktiškas* (26), *prisitaikėlis* (88), *išgama* (157). Iš viso balsavo 307 tinklalapio lankytojai.

Tačiau internetiniai komentarai po VPU istorikų *Kreipimusi* vis dėlto atskleidė, kad tarp jo skaitytojų išsiskyrė nuomonės tų, kurie teigė: „Gegužės 3 d.

22 *Lietuvos TSR istorija*, Vilnius, 1957, t. I, p. 343–346.

23 *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, Vilnius, 1955, t. I, p. 321. Į šį rinkinį iš 11 Konstitucijos straipsnių tendencingai parinkti tik 2, skirti bajorų ir valstiečių teisėms.

24 J. Tumelis, Gegužės trečiosios konstitucijos ir Ketverių metų seimo nutarimų lietuviškas vertimas, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 1977 metai*, 1978.

25 *1791 m. gegužės 3 d. konstitucija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.

26 Išskyrus 1991 m. A. Bumblausko bandymą pajudinti pamatinius tradicinės lietuvių istoriografijos stulpus ir Konstitucijos interpretaciją jų kontekste, žr. Alfredas Bumblauskas, Apie Gegužės 3-iosios konstituciją, in: *Kultūros barai*, 1991, Nr. 4, p. 68–69.

27 Liudas Glemža, Pilietinės visuomenės užuomazgos 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijoje, in: *Mūsų konstitucionalizmo raida*, sudarė Aigustė Vykantė Bartkutė, Andrius Vaišnys, Vilnius, 2003, p. 20–36.

konstitucija yra lenkų popiergalis, užtikrinantis Lietuvos inkorporavimą“; „Seimas jau pasiskubino mums užkrauti šią liūdną Lietuvos valstybingumo praradimo atsiminimo dieną ir taip parodė ir visai valstybei primetė savo apgailėtiną tautinės ir valstybinės savigarbos trūkumą“; „Gegužės 3-ioji yra Juodojo kaspino diena, kaip ir birželio 14²⁸, rugpjūčio 23²⁹“; ir tų, kurie tvirtino: „Gegužės 3-iosios konstitucijos pagrindinis tikslas buvo reformuoti valstybę taip, kad ji būtų pajėgi pasipriešinti Rusijos įtakai ir šliaužiančiai aneksijai. Tai pirmiausia buvo pasipriešinimo Rusijai aktas, ir jau vien todėl ją verta minėti“; „Kas nenori minėti šios iškilios datos, tas yra rusas, Rusijos agentas arba nesąmoningas pakeleivis!“

Antrąją nuomonę neabejotinai nulėmė Konstitucijos naujo perinterpretavimo pastangos dalies istorikų viešuose pasisakymuose ir tekstuose. Pvz., žymiai labiau niuansuota Konstitucijos traktuotė pateikiama Eligijaus Railos straipsnyje³⁰ ir knygoje³¹, tačiau, šio autoriaus teigimu, dar iki knygai pasirodant, su pakitusiais Konstitucijos vertinimais visuomenė galėjo susipažinti Alfredo Bumblausko vedamo istorinių televizijos laidų ciklo „Būtovės slėpiniai“ metu. Apibendrinamas naujosios interpretacijos esmę, daug nuveikęs Konstitucijos populiarizavimo Lietuvos visuomenėje baruose E. Raila pabrėžė, kad „šis Apšvietos žmonių kūrybinės galios akordas ne *užbaigė* ilgą ir sudėtingą valstybės gyvenimo tarpinį, bet *pradėjo*, atvėrė naują Lenkijos ir Lietuvos valstybių istorinę perspektyvą. Lietuvoje ši perspektyva nedrąsiai, tačiau nuolatos pulsuodama ir stiprėdama brėžėsi per visą XIX a. ir galiausiai buvo realizuota nepriklausomybės paskelbimu 1918 m. vasario 16 d.“³²

Taigi XXI a. pradžioje lietuvių istoriografijoje buvo pradėta palaiptai brėžti kiek kitokia Konstitucijos reikšmės samprata, jos rengimo procese atrandant ir „lietuvišką pėdsaką“ ir taip paklojant pagrindą ją suvokti ne tik kaip „jų“ (suprask, lenkų), bet ir kaip „mūsų“ (plačiau nei vien etnolingvistine prasme, taigi istoriškai-pilietišškai suvokiamų lietuvių) teisės paminklą, lygiuojamą greta trijų Lietuvos Statutų.

Konstitucijos vertinimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinio vaidmens perinterpretavimo kontekste

Anksčiau minėta ganėtinai konfrontacinė visuomenės ir dalies profesionalių istorikų reakcija į Konstitucijos skelbimą atmintina diena Lietuvoje signalizuoja, kad tai nebuvo vien siauro rato profesionalų vidinių diskusijų objektas. Juk ir iki tol Lie-

28 Birželio 14-oji, Juodojo kaspino diena, sovietinių represijų ir lietuvių trėmimų pradžios data.

29 Rugpjūčio 23-ioji – Molotovo–Ribbentropo pakto pasirašymo, padalijusio Baltijos valstybes tarp Vokietijos ir SSRS įtakos sferų, kas galiausiai nulėmė jų okupaciją, diena.

30 Eligijus Raila, Gegužės 3-iosios epocha, in: *1791 m. gegužės 3 d. konstitucija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 61–76.

31 Idem, *Apie 1791 m. gegužės 3-iosios Konstituciją*.

32 Idem, Gegužės 3-iosios epocha, in: *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija*, p. 66.

tuvoje būta šiai temai skirtų tarptautinių ar vietinių mokslinių konferencijų, tačiau jos tuo metu dar nesulaukė tokio atgarsio ir neįskėlė aštresnės polemikos. Pvz., 1991 m. švenčiant Konstitucijos 200 metų jubiliejų, kuris sutapo su nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo pradžia, surengtose konferencijose bei lenkų ir lietuvių istorikų susitikimuose tiek Lenkijoje, tiek ir Lietuvoje konstatuota, kad daugiaplaniai pranešimai teikia vilčių, jog Gegužės 3-iosios konstitucija susilauks daugiau istorikų dėmesio³³. Tuometinėse diskusijose daugiau buvo kreipiamas dėmesys į praeities bei dabarties Lietuvos ir Lenkijos santykius³⁴, vengiant išryškinti abiem pusėms skaudžius momentus³⁵. 2007 m. buvo surengti 1791 m. Gegužės 3-iosios konstitucijos ir trečiųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių įstojimo į Europos Sąjungą metinių iškilmingas minėjimas bei konferencija³⁶. Panašios akademinės diskusijos vyko ir 2008 m. tarptautiniu (tarp lietuvių ir baltarusių³⁷, lenkų ir lietuvių istorikų³⁸) bei nacionaliniu lygiu, tiesiogiai³⁹ ar netiesiogiai⁴⁰ paliečiant ir Konstitucijos klausimą. Tokiu būdu šio dokumento vertinimai buvo susieti su požiūrių į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos likimą kaista ir modernių lenkų bei lietuvių ir iš dalies baltarusių valstybių raida.

Neatsižvelgiant į tai, tenka pripažinti, kad ligi šiol stokojama Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės interpretacijų, pajėgių peržengti nacionalinių istorijos mokyklų bei tradicijų rėmus, o ir tais nedažniais atvejais dominuoja atskirų tyrimo objektų

33 Eligijus Raila, Konferencija, skirta Gegužės 3 d. konstitucijos 200 metų jubiliejui paminėti, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 1992, t. 1, p. 139–140.

34 Elmantas Meilius, Lietuvių ir lenkų istorikų konferencija, skirta Gegužės 3-iosios konstitucijai, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 1991 metai*, 1993, p. 235.

35 Turimas omenyje pirmiausia lietuvių kolektyvinėje atmintyje gilią traumą palikęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės Vilniaus atplėšimas tarpukario Lenkijos politikų bei kariškių J. Pilsudskio ir L. Želigovskio (abu, beje, kilę iš buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių) vadovaujamos kariuomenės rankomis ir prijungimas prie Lenkijos 1919–1939 m. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, J. Stalinas gražins miestą Lietuvai. Ta proga lietuvių liaudyje tapo populiarai dainelė: „Vilnius mūsų, o mes rusų.“ Plačiau apie Vilniaus klausimo sprendimą žr. Timothy Snyder, *Tautų rekonstrukcija. Lenkija, Ukraina, Lietuva, Baltarusija, 1569–1999*, Vilnius: Mintis, 2009.

36 *1791 m. gegužės 3 dienos konstitucijos ir trečiųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių įstojimo į Europos Sąjungą metinių iškilmingo minėjimo ir konferencijos medžiaga*, Vilnius: Valstybės žinios, 2007, p. 5–6.

37 *Minske paminėta Gegužės 3-iosios konstitucija*. Prieiga per internetą: <<http://www.mdl.lt/tag/geguzes-3-iosios-konstitucija/>> [žiūrėta 2010 10 10].

38 Eglė Burbaitė, 1791 m. spalio 20 d. „Abiejų Tautų tarpusavio įžado“ istorinė reikšmė ir aktualumas, in: *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija*, 2009, t. 73, p. 97–89.

39 *Dar kartą apie Gegužės 3-iosios konstituciją*. Studentų mokslinė draugija. Vilniaus pedagoginis universitetas. Istorijos fakultetas. Prieiga per internetą: <<http://www.senoji.vpu.lt/smd/Veikla/Konstitucija.htm>> [žiūrėta 2010 10 10].

40 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Mokslinė konferencija „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVIII amžiuje“, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 2002 metai*, 2004, t. 2, p. 223; Eadem, Žinomos – nežinomos XVIII a. LDK asmenybės, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 2003 metai*, 2004, t. 1, p. 223; Valdas Selenis, Lietuvos istoriografijos raida: tęstinumas ir lūžiai. Konferencija, skirta Adolfo Šapokos 100-osioms gimimo metinėms, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 2006 metai*, 2007, t. 2, p. 207–208.

analizės bandymai. Tačiau verta pasidžiaugti, kad dabartinėje lietuvių istoriografijoje sparčiai daugėja tarptautinių ir tarpdalykinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos ir paveldo tyrimų, kurių rezultatai ne tik griauna XIX–XX a. susiformavusį siaurai etnocentrinį jos vaizdinį, bet ir dažnai yra perkeliama į viešuosius šiuolaikinio nacionalizmo diskursus bei kolektyvines tautinių ir etninių tapatybių reprezentacijas, pvz., 2009 m. švenčiant Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmetį⁴¹.

Ši nauja samprata Lietuvoje aštriai konfrontuoja su tradicine istoriografija, kurioje, lietuvių tautą suvokiant siaurai etnolingvistiniu požiūriu, valstybingumas ir kultūra buvo matomi kaip etninių lietuvių veiklos rezultatas. Iš etnocentrinės „didžiojo tautinio pasakojimo“ logikos kilo ir savos tautos kaip centrinio šalies istorijos subjekto suvokimas, kartu ne tik ignoruojantis kitų tautų indėlį, bet ir generuojantis izoliacionistinį požiūrį į Lietuvos praeitį. Tai vertė ir savotiškai „sukarpyti“ Lietuvos istoriją į „lietuviškuosius“ (valstybės susikūrimas XIII a. viduryje ir lietuvių kunigaikščių ekspansija į Rytų žemes, integruojant į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę būsimumų Baltarusijos ir Ukrainos teritorijas⁴², iki Liublino unijos, tautinis sąjūdis XIX a. pabaigoje ir nepriklausoma valstybė 1918–1940 m. bei po 1991 m.) ir „svetimųjų įtakos dominavimo“ laikotarpius (kai kurie istorikai jo pradžią sieja dar su krikšto priėmimu 1387 m., kai esą buvo sugriauta autentiška pagonių kultūra, taip pat išskiriama 1569 m. Liublino unija, suvienijusi Lenkijos Karalystę ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ir įkūrusi Abiejų Tautų Respubliką, carinis (1795–1915 m.) ar totalitarinių režimų okupacijos (1940–1990 m.) periodai). Šis požiūris suponavo „lietuviško kelio savitumo“ temų, „istorinių skriaudų“ ir „priešų“ paieškos eksploatavimą, Lietuvos sinchronizacijos su Europos istorija stoką⁴³ ir t. t.

Tačiau šiai „amžinosios lietuviybės“ paieškų ir gynimo optikai per pastaruosius 20 metų buvo priešpriešinta iš pirmo žvilgsnio galinti pasirodyti „kosmopolitinė“ žiūra, atstovaujama žymių lietuvių medievistų bei ankstyvųjų

41 Alfredas Bumblauskas, Lietuvos Tūkstantmetis. Dvi atmetos alternatyvos, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, t. 23, p. 127–158.

42 Šiuolaikinėje Lietuvos istoriografijoje ir istorinėje sociologijoje svarstomas klausimas dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atitikties imperijos kategorijai, žr., pvz., Zenonas Norkus, *Nepasiskelbusioji imperija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imperijų sociologijos požiūriu*, Vilnius: Aidai, 2009. Dar anksčiau, Lietuvai stojant į Europos Sąjungą, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kaip imperijos klausimą ėmė svarstyti religijotyrininkas Gintaras Beresnevičius, jį siedamas su būsimoju Lietuvos vaidmeniu ir vieta Europos Sąjungoje kaip „tilto“ ir „tarpininko“ tarp Vakarų Europos ir šios buvusios imperijos teritorijų bei įtakos zonų Rytuose iki pat Užkaukazės. Plačiau žr. Gintaras Beresnevičius, *Imperijos darymas. Lietuviškosios ideologijos metmenys. Europos Sąjunga ir Lietuvos geopolitika XXI a. pirmoje pusėje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003. Ir nors šią nedidelės apimties knygelę būtų galima laikyti tiesiog intelektualine provokacija ir istoriosofine improvizacija, tačiau joje dėstomi teiginiai turėjo atgarsį ar buvo susiję ir su praktinėmis Lietuvos užsienio politikos gairėmis.

43 Rūta Šermukšnytė, Ideologijos ir istoriografijos įtaka Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos aktualinimui. Lietuvos dokumentinio diskurso (1988–2007 m.) analizė, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, t. 24, p. 136–149.

Naujųjų laikų istorijos tyrinėtojų Edvardo Gudavičiaus, Ingės Lukšaitės, Ziganto ir Jūratės Kiaupų ir jų mokinių. Ši koncepcija, atmetusi etnolingvistinį ir kartu tradiciškai antilenkišką Lietuvos istorijos naratyvą, padėjo pagrindus kitaip traktuoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldą ir tradiciją, kurta lenkų ir rusėnų kalbomis⁴⁴. 1995 m. pasirodžiusioje Lietuvos istorijos sintezėje⁴⁵ jau buvo pabrėžiama, kad Ketverių metų seimo pradėtos reformos buvo pirmas žingsnis pereinant nuo viduramžiškos bajorų privilegijomis grįstos luominės prie moderniosios pilietinės visuomenės. Tad Gegužės 3-iosios konstitucija, kurioje buvo siekiama centralizuoti Abiejų Tautų Respubliką, anaipol nereiškę Lietuvos valstybingumo tradicijos panaikinimo, kas ypač matyti iš jos spalio 20 d. įstatymo – Abiejų Tautų tarpusavio įžado. Tokiu būdu tiek šis solidus veikalas, tiek ir kiti istorikų tekstai iš esmės „reabilitavo“ 1791 m. gegužės 3 d. dokumentą. Sparčiai ir kokybiškai kintančios lietuvių istoriografinės minties kontekste tai leido Gegužės 3-iosios konstituciją lygiuoti į vieną gretą su reiškiniais, kurie gali telkti ir jungti abi tautas, kuriais galima didžiuotis ir dalytis, o ne ignoruoti ar atmesti kaip vien „lenkiškus“, taigi ir automatiškai „svetimus“. Tad lietuviškų žodžių „dalyti“ (skaidyti, atriboti) ir „dalytis“ išorinis panašumas bei semantinės skirtybės čia gali būti pasitelktos ir kaip peržengiančios „savinimosi“ ir kartu „atskirties“ slenkstį ir vesti prie įtraukiančiojo ir istorines skriaudas bei traumas įveikiančio daugiakultūrio Abiejų Tautų Respublikos paveldo matymo, kurio simboliu ir gali būti laikomas šis teisės paminklas⁴⁶.

Taigi J. ir Z. Kiaupos, o vėliau ir E. Gudavičiaus mokiniai⁴⁷ ėmėsi persvarstyti

44 Plačiau žr. Alfredas Bumblauskas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos paveldo „dalybos“ ir „Litva / Letuva“ distinkcijos konceptas, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo dalybos*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Šarūnas Liekis, Grigorijus Potašenko, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 15–66. Šiame straipsnyje pateikiama gana išsami lietuvių, lenkų, baltarusių ir ukrainiečių Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei skirtos istoriografijos bei jos esminių teorinių-metodologinių priegų apžvalga.

45 Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 m.*, Vilnius, 1995, p. 394–399.

46 Bene pirmasis iš lenkų istorikų abiejų valstybių lygiavertiškumo ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės savarankiškumo išsaugojimo aspektą Konstitucijoje ir jos spalio 20 d. priede ištyškino Juliusas Bardachas. Pasak jo, Lietuvos bajorų indėlis į šio dokumento rengimą ir jų tolimesnė veikla tapo atspirties tašku išsaugant valstybingumo atgavimo aspiracijas okupacijų laikotarpiu XIX a. ir Lietuvos Nepriklausomybei atkurti 1918 m., žr. Juliusz Bardach, Konstytucja 3 maja a unia polsko-litewska, in: *Przegląd historyczny*, 1991, t. 82, d. 3–4, p. 383–410; Idem, Konstytucja 3 Maja a Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów z 20 X 1791 roku, in: *Lithuania*, 1991, Nr. 3(4), p. 23–32; Idem, 1791 metų Gegužės 3-iosios Konstitucija ir Abiejų Tautų tarpusavio įžadas, in: *Konstytucja 3 Maja 1791. 1791 Gegužės 3-iosios Konstitucija. The Constitution of May 3, 1791*, Warszawa: Wydawnictwa Sejmowe, 2001, p. 81–123.

47 Alfredas Bumblauskas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010 (šioje knygoje apibendrinami jo ankstesni tyrinėjimai); Grigorijus Potašenko, *Multinational Lithuania. History of Ethnic Minorities*, Kaunas: Šviesa, 2008; Григорий Потащенко, Формирование национальной идентичности литовцев: политическая традиция Великого княжества Литовского, имперский патриотизм и русский Другой, in:

ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldo bei tradicijos recepciją XIX–XXI a. Lietuvoje, akcentuodami jos daugiakultūriškumo matmenį ir „senalietuvių“ (arba litvinų, sulenkėjusių Lietuvos bajorų bei inteligentų) bei „jaunlietuvių“ (lietuviakalbės lietuvių inteligentijos, XIX–XX a. pradžioje tautinio sąjūdžio narių) sociokultūrinės kategorijas⁴⁸, ne kaip tradiciškai laikytas konfrontacinėmis, bet kaip lygiavertes ir pelnytai priklausančias Lietuvos kultūros ir politikos erdvei bei atminčiai. Tokiu būdu ir XVIII a. pabaigoje reformų pastangos ir tragiškieji valstybės sunaikinimo įvykiai buvo pamatyti naujoje, ne ekskluzivistinio etnolingvistinio, bet įtraukiančiojo pilietinio nacionalizmo bei diagiakultūriškumo, šviesoje, kas sudarė sąlygas Gegužės 3-iosios konstituciją jau traktuoti ir kaip lietuvišką fenomeną. Be to, imta akcentuoti ir tai, kad dalies amžininkų pasipriešinimas Konstitucijai ir vėlesnis jos nuvertinimas lietuvių istorinėje atmintyje iš esmės reiškia Rusijos agresijos prieš Abiejų Tautų Respubliką palaikymą ir kartu automatiškai Konstitucijos priešininkų, Targovicos konfederatų, padarytą tėvynės išdavystės pateisinimą, tuo į Konstitucijos vertinimus įvedant papildomą normatyvinį matmenį, šįkart vedantį prie istorinių-dabartinių santykių su Rusija problematikos⁴⁹.

Tad, nors lietuvių istoriografija, matyt, dar ilgai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės ir kultūros lenkėjimo procesus po Liublino unijos iki Abiejų Tautų Respublikos žlugimo vertins iš esmės neigiamai, tačiau E. Gudavičiaus idėja, kad tai buvo kaina už „Lietuvos ėjimą į Europą“, jau nebeleis to traktuoti vien kaip „lenkų imperialistinių užmačių“ rytinių kaimynių atžvilgiu. Kartu plėtojamas integracinis, siauro, vien kalba paremto, etniškumo parametrus peržengiantis daugiaetnės, daugiakonfesės ir daugiakultūrės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdinys leidžia ne tik praturtinti praeities interpretacijas, bet ir įtraukti į Lietuvos kultūros orbitą asmenis bei kultūros reiškinius, kurie iki tol lengva ranka būdavo atiduodami kitiems (lenkams, žydams, rusams ar pan.)⁵⁰. Kita vertus, tokia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės traktuotė darosi produktyvi

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo dalybos, sudarė Alfredas Bumblauskas, Šarūnas Liekis, Grigorijus Potašenko, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 377–392; Grigorijus Potašenko, Istorijos kultūra šiuolaikinėje Lietuvoje: daugiakultūriškumo samprata visuomenėje ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tyrimuose, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Grigorijus Potašenko, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 275–300.

48 Alfredas Bumblauskas, Gegužės 3-iosios Konstitucija: Lietuvos ir Lenkijos užmarštys, in: *1791 m. Gegužės 3 dienos konstitucijos ir trečiųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių įstojimo į Europos Sąjungą metinių iškilmingo minėjimo ir konferencijos medžiaga*, sudarė Sigutė Pagirienė, Vilnius, 2007, p. 79–99.

49 *Ibid.*

50 Раса Чепайтене, Воспоминание о величии: образ Великого Княжества Литовского в исторической памяти современной Литвы, in: *Український історичний збірник*, 2013, № 16, p. 366–392.

ir istorinės regionalistikos tyrimuose⁵¹ bei kaip istorinis precedentas ir modelis tampa palanki kuriant tolerantišką ir daugiakultūrę Europą.

Šie kokybiniai Konstitucijos reikšmės suvokimo ir vertinimo pokyčiai jau fiksuojami ir sociologiniuose lietuvių istorinės sąmonės tyrimuose. Vieno iš Irenos Šutinienės, daugelį metų dirbančios šioje srityje, 2007 m. atliktų tyrimų, kurio rezultatai toliau trumpai perteikiami šiame tekste, tikslas buvo nustatyti, kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpio paveldas siejamas su dabartimi Lietuvos gyventojų populiariojoje vaizduotėje ir kokią reikšmę šio laikotarpio simbolinės reprezentacijos turi lietuvių bei Lietuvos lenkų tautinei tapatybei⁵². Giluminių kokybinių pusiau struktūruotų interviu su įvairaus amžiaus, išsilavinimo, lyties respondentais (po lygiai lietuvių ir lenkų tautybės) metu buvo siekta nustatyti kai kuriuos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos reprezentacijų naudojimo konstruojant lietuvių ir Lietuvos lenkų tautinę tapatybę ypatumus. Tyrimas patvirtino ir šiame tekste išsakytą pastebėjimą, kad kolektyviniu normatyviniu lietuvių tapatybės lygmeniu greta tradicinių jau diegiamos ir naujos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos bei paveldo interpretacijos. Jose šis laikotarpis siejamas su dabartimi – tokiais reikšmėmis kaip *europietiškas*, išryškinant „vakarietiškus“ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laimėjimus, „prisimenant“ ir įtraukiant į lietuvių simbolinių naratyvo elementų gretą demokratines ir kitas „europines“ vertybes išreiškiančius įvykius, vardus, aspektus. Būdingas pavyzdys čia yra pastangos įtraukti į lietuviams svarbių simbolinių įvykių rinkinį Gegužės 3-iosios konstitucijos datą, Lietuvos valdovų giminystės su Vakarų dinastijomis paieškos ir pan. Antras svarbus aspektas – pilietinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tapatybės tradicijos kaip grindžiančios *pilietinę šiuolaikinę lietuvių tapatybės dimensiją* išryškinimas. Su tuo sietini ir *daugiakultūriškumo, tolerancijos* vertybes grindžiantys momentai, atskleidžiantys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tautų ir etninių grupių bendrumą. Dar vieną grupę sudarytų interpretacijos, kurios pasitelkiamos *dabarties politiniams tikslams* pagrįsti, pvz., regioniniams geopolitiniams ryšiams su gretimomis valstybėmis kurti ir pan.

Iš sociologinių duomenų apie laikotarpių reikšmes žmonių tautinei tapatybei matyti, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija nėra tarp svarbiausių laikotarpių, kuriuose lietuviai ieško inspiracijų savo tautinei tapatybei kurti – svarbesnis dabartinis ir kiti artimesni laike laikotarpiai. Tai logiška, nes jau anksčiau atliktais tyrimais nustatyta, kad čia didelį vaidmenį atlieka dabar gyvenančių kartų atmintis, perduodama žmonėms neformaliai komunikuojant, tad svarbiausias šios

51 Alfredas Bumblauskas, Aktualieji ir istoriniai Europos regionai: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, ULB, Vidurio Rytų Europa, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicija ir tautiniai naratyvai*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Grigorijus Potašenko, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 17–38.

52 Irena Šutinienė, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldo reikšmės populiariosiose tautinio naratyvo interpretacijose, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, t. 21, p. 102–120.

atminties įvykis – dabarties nepriklausomybės atkūrimas. Bet Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpis, būtent ankstyvasis („lietuviškasis“) jos periodas iki didžiojo kunigaikščio Vytauto mirties, taip pat gana svarbus gyventojų tapatybei. Tačiau vėlesni su Lietuvos paveldu susiję laikotarpiai, ypač Abiejų Tautų Respublika, populiariojoje lietuvių vaizduotėje kol kas nereikšmingi.

Kaipgi šiame sociologiniame tyrime atrodo Gegužės 3-iosios konstitucijos atminimas? Ji, kaip „pirmoji rašytinė Konstitucija Europoje“, patenka į sociologės išskirtą 2-ąją normatyvumo veiksnį, kuris išreiškia Lietuvos *modernaus valstybingumo* vertybes ir yra gana reikšminga tirtų lietuvių ir lenkų respondentų atmintyje. Be to, atsižvelgiant į tai, kad Gegužės 3-iosios konstitucija buvo svarbesnė jaunesnio amžiaus (iki 29 ir iš dalies 30–39 metų) žmonėms, daroma išvada, kad „tai rodo lietuvių nacionalizmo kaitą atviresnio pilietinio nacionalizmo, demokratinių vertybių link per švietimą, jaunąją kartą“⁵³. Taip pat pastebima, kad konfliktiškos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos simbolinių elementų interpretacijos funkcionuoja labiau kaip vyresniųjų kartų atmintyje išlikę praeities reliktai, jaunesniųjų kartų iš dalies „užmirštami“, iš dalies interpretuojami iš naujo. Tad įvairių Lietuvos tautinių grupių apsisprendimas gyventi vienoje valstybėje leidžia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijoje rasti išteklių ne tik paremti pilietinei teritorinei visų grupių tautinės tapatybės dimensijai (tiek puoselėjant tolerancijos vertybes bei pilietinio lietuviškumo tradiciją, tiek bendromis ar hibridiškoms simbolinėmis šio laikotarpio interpretacijomis), bet ir kurti požiūrius, išreiškiamus kokybiniame tyrime užfiksuotomis giminystės ir „broliškumo“ metaforomis⁵⁴.

Kita vertus, atlikta Rytų Lietuvos atminimo kultūros turinio analizė⁵⁵, apėmusi paminklus, gatvėvardžius, memorialines lentas ir kitas kultūrinės atminties raiškos formas, leidžia teigti, kad regione vyrauja su po Liublino unijos gyvavusia Abiejų Tautų Respublika susiję istoriniai siužetai ir asmenybės, kas ryškiai kontrastuoja su kitur Lietuvoje (su nedidelėmis išimtimis) dominuojančiu didžiuoju nacionaliniu pasakojimu. Pastarasis ir toliau seka šapokine tradicija, vis dar linkusia „kapoti“ Lietuvos istoriją į „lietuviškuosius“ ir „svetimųjų valdymo“ laikotarpius, ir nepaisoma naujausios lietuvių istoriografijos reikšmingo indėlio tyrinėjant daugiakultūrę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos visuomenę. Tačiau įdomiausia tai, kad daugiausia lenkikalbių gyvenamo Vilnijos regiono atminties kraštovaizdyje atsispindi ne lenkiškieji, o būtent Lenkijai ir Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei bendri istoriniai įvykiai, asmenybės ir reiškiniai (taigi, ir Gegužės 3-iosios konstitucija), dažnu atveju ir tiesiogiai susiję su šiomis

53 *Ibid.*, p. 113.

54 *Ibid.*, p. 119.

55 Žr. Alvydas Nikžentaitis, Rytų Lietuva lietuvių atminties kultūroje ir politikoje, *Kultūros barai*, 2004, Nr. 10, p. 15–19; Rasa Čepaitienė, Nacionalinis pasakojimas *versus* lokalsios istorijos: kultūrinės atminties raiška Lietuvos provincijoje, in: *Atminties daugi sluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013, p. 229–264.

vietovėmis. Tad į pastebėtus lokalsios įamžinimo politikos ypatumus būtų galima pažvelgti ir optimistiškai, kaip atveriančius erdvę dialogui tarp šiųdviejų, iki šiol, deja, kaip matėme, daugiausia konfliktuojančių Lietuvos ir plačiai suprantamo „lietuviškumo“ sampratų. Tačiau panašu, kad giluminis, žymiai anksčiau užprogramuotas konfliktas tarp skirtingų Lietuvos istorinio valstybingumo modelių (ką puikiai atspindi ir dabartinė valstybinė simbolika – senosios, daugiatautės, imperinės valstybės herbas *Vytis* ir respublikoniška tarpukario tautinės valstybės *trispalvė*), nepaisant profesionalių istorikų, atsakingai mąstančių politikų ir visuomenės pastangų, ir ateityje negalės būti išspręstas be kuriam nors iš jų reikšmingų nuostolių.

Išvados

1791 m. Gegužės 3-iosios konstitucijos ir spalio 20-osios Abiejų Tautų tarpusavio įžado priėmimo procese dalyvavo net keleto dabartinių valstybių – Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos – atstovai, tačiau jų įamžinimo šių šalių atminties kultūrose skirtumai išlieka akivaizdūs. Daugiausiai šioje srityje yra nuveikusi Lenkija, kurioje šio įvykio vertinimuose nebūta ryškesnio specialistų ir visuomenės nuomonių išsiskyrimo. Kitose šalyse tokiam konsensusui rasti sutrukdė ne tik jų valstybingumo plėtotę ribojusios nepalankios istorinės aplinkybės, bet ir skirtingos nacionalinio tapatumo vizijos.

Atrodo, kad nepelnytą ligšiolinį šių datų marginalizavimą Lietuvos kultūrinėje atmintyje nulėmė tai, kad etnolingvistinio, valstietiškojo nacionalizmo inspiruotoje lietuvių istoriografijoje šio įvykio refleksija jas siejo su negatyviai suvokiamais „svetimumo“ žymenimis, ar tai būtų *politinis* (Konstitucija kaip menamas lietuviškojo valstybingumo „antkapinis akmuo“), *socialinis* (aristokratijos, siekusios išsaugoti luomines privilegijas kuriant pilietinę visuomenę, kūriny) ar *kultūrinis* (polonizacija kaip grėsmė lietuviškumui) aspektai. Paradoksalu, kad šioje traktuotėje demokratizacijos veiksnys, per Didžiosios Prancūzijos revoliucijos idėjas inspiravęs Gegužės 3-iosios konstituciją, kaip tik neleido įvertinti jos istorinės svarbos lietuvių tautinės savivokos formavimuisi.

Todėl iki 1990 m. Gegužės 3-iosios konstitucija Lietuvoje buvo, sąlygiškai tariant, įamžinama tik istoriografijoje (moksliniuose ir publicistiniuose tekstuose), nevyko jokie jos paskelbimo sukakčių minėjimai, teminės konferencijos. Lūžis įvyksta tik po nepriklausomybės atkūrimo. Suaktyvėjęs Lietuvos istorikų dalyvavimas tarptautinėse konferencijose, akademinė idėjų apytaka komunikuojant tarpusavyje ir visuomenei naujas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos istorijos ir daugiakultūrio bei daugiakalbio paveldo sampratas bei specialistų įsitraukimas priimant praktinius atminties politikos sprendimus lemia stiprėjančią Konstitucijos svarbos suvokimą nūdieniame pilietinio nacionalizmo,

euointegracijos, „geros kaimynystės“ ir daugiakultūriškumo vertybių puoselėjimo bei sklaidos kontekste.

Vis dėlto tenka pripažinti, kad politiniai sprendimai įtraukti Konstitucijos minėjamą į lietuvių kultūrinės atminties ir ideologinio paveldo orbitą kol kas tebekelia prieštarigus ar net priešiškus dalies visuomenės ir istorikų vertinimus. Minėtos aršios viešųjų pasisakymų spaudoje ar internetiniuose komentaruose takoskyros (Konstitucija kaip Lietuvos valstybės „laidojimo aktas“ *versus* Konstitucija kaip pasididžiavimo vertas, ne tik lenkų ir lietuvių politine prasme arba lenkų, lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių pilietine prasme, bet ir europinės ar net pasaulinės reikšmės įvykis, Abiejų Tautų Respublikos (taigi ir lietuvių) politinės bei teisinės minties kūrinys, ideologinė atsvara Rusijos agresijai) iš esmės atspindi išliekančią įtampą tarp tradicinio etnolingvistinio nacionalizmo ir pilietinės jo formos, pradėtos akcentuoti euointegracijos kontekste.

Lituanocentrinis izoliacionistinis ir / ar integracinis, atviras bendrosios su lenkais praeities vaizdinys ir grupinio tapatumo modelis tebekelia ne tik istoriografinius ginčus, bet ir turi praktinės reikšmės bendravimo ir bendradarbiavimo su pietine kaimyne bei su vietine lenkų mažuma pobūdžiui. Nors Gegužės 3-iosios konstitucija nėra tiesiogiai „kalta“ dėl XX a. pirmosios pusės įtemptų ir nedraugiškų lietuvių ir lenkų santykių, tačiau šios istorinės nuoskaudos bei ilgalaikis abipusis nepasitikėjimas paliko gilius pėdsakus abiejų tautų atmintyje ir uždėjo tam tikrą vertinimo antspaudą tiems kultūros reiškiniams, kurie Lietuvoje iki šiol laikomi „lenkiškais“. Tačiau naujos Konstitucijos interpretacijos ir ypač jos integraliosios dalies – spalio 20 d. dokumento – prasmės atskleidimas viešojoje erdvėje išties gali padėti šiuos santykius „perprogramuoti“, ne vengiant šių dokumentų „autorystės“ bei „nuosavybės“ klausimų, bet priešingai – iškeliant jų europinį fenomenalumą ir kartu pabrėžiant bendražmogiškųjų vertybių, kurios kiekvieną kartą įgauna specifinę istorinę formą, puoselėjimo, taip pat ir „taikdariško budrumo“ poreikį.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, Vilnius, 1955, t. I.

1791 m. gegužės 3 d. konstitucija, vertė ir sudarė Eligijus Raila, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.

1791 m. gegužės 3 dienos konstitucijos ir trečiųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių įstojimo į Europos Sąjungą metinių iškilmingo minėjimo ir konferencijos medžiaga, Vilnius: Valstybės žinios, 2007.

Assmann Jan, *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, Munich, 1992, p. 293.

Bardach Juliusz, 1791 metų Gegužės 3-iosios Konstitucija ir Abiejų Tautų tarpusavio įžadas, in: *Konstytucja 3 Maja 1791. 1791 Gegužės 3-iosios Konstitucija. The Constitution of May 3, 1791*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2001, p. 81–123.

Bardach Juliusz, Konstytucja 3 maja a unia polsko-litewska, in: *Przegląd historyczny*, 1991, t. 82, d. 3–4, p. 383–410.

- Bardach Juliusz, Konstytucja 3 Maja a Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów z 20 X 1791 roku, in: *Lithuania*, 1991, Nr. 3(4), p. 23–32.
- Benton Tim, Curtis Penelope, The Heritage of Public Commemoration, in: *Understanding Heritage and Memory*, editor by Tim Benton, Manchester: Manchester University Press, 2010, p. 44–47.
- Beresnevičius Gintaras, *Imperijos darymas. Lietuviškosios ideologijos metmenys. Europos Sąjunga ir Lietuvos geopolitika XXI a. pirmoje pusėje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.
- Buchowski Krzysztof, *Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, Vilnius: Baltos lankos, 2012.
- Bumblauskas Alfredas, Aktualieji ir istoriniai Europos regionai: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija, ULB, Vidurio Rytų Europa, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Grigorijus Potašenko, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 17–38.
- Bumblauskas Alfredas, Apie Gegužės 3-iosios konstituciją, in: *Kultūros barai*, 1991, Nr. 4, p. 68–69.
- Bumblauskas Alfredas, Gegužės 3-iosios Konstitucija: Lietuvos ir Lenkijos užmarštys, in: *1791 m. Gegužės 3 dienos konstitucijos ir trečiųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių įstojimo į Europos Sąjungą metinių iškilmingo minėjimo ir konferencijos medžiaga*, sudarė Sigutė Pagirienė, Vilnius, 2007, p. 79–99.
- Bumblauskas Alfredas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- Bumblauskas Alfredas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos paveldo „dalybos“ ir „Litva / Letuva“ distinkcijos konceptas, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo dalybos*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Šarūnas Liekis, Grigorijus Potašenko, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 15–66.
- Bumblauskas Alfredas, Lietuvos Tūkstantmetis. Dvi atmestos alternatyvos, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, t. 23, p. 127–158.
- Bumblauskas Alfredas, Polonizacja Litwy jako problem w historiografii, in: *Lithuania*, 1999, Nr. 1/2 (30/31), p. 44–46.
- Bumblauskas Alfredas, *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005.
- Burbaitė Eglė, 1791 m. spalio 20 d. „Abiejų tautų tarpusavio įžado“ istorinė reikšmė ir aktualumas, in: *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija*, 2009, t. 73, p. 97–89.
- Čepaitienė Rasa, Nacionalinis pasakojimas versus lokalsios istorijos: kultūrinės atminties raiška Lietuvos provincijoje, in: *Atminties daugiasluksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013, p. 229–264.
- Dolff Bonekämper Gabi, Lieux de mémoire – lieux de discorde. Les monuments historiques comme médium de communication sur les conflits en Europe, in: *Prospective: fonction du patrimoine culturel dans une Europe en changement, Recueil des contributions d'experts*, Le Conseil de l'Europe (leidinys be bibliografinio aprašo). Prieiga per internetą: <http://www.musees-mediterranee.org/pdf_publications/docu-54-document.pdf> [žiūrėta 2014 06 30].
- Glemža Liudas, Pilietinės visuomenės užuomazgos 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijoje, in: *Mūsų konstitucionalizmo raida*, sudarė Aigustė Vykantė Bartkutė, Andrius Vaišnys, Vilnius, 2003, p. 20–36.
- Glemža Liudas, The May Third Constitution and the Grand Duchy of Lithuania, in: *Lituanus*, 2012, t. 58(4), p. 11–40.
- Graham Brian, Ashworth Gregory J., Tunbridge John E., *A Geography of Heritage. Power, Culture and Economy*, London: Arnold, 2000, p. 96–125.
- Gudavičius Edvardas, *Lietuvos europėjimo keliais: istorinės studijos*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Rimvydas Petrauskas, Vilnius: Aidai, 2002.
- Harison Rodney, Multicultural and Minority Heritage, in: *Understanding Heritage and Memory*, editor by Tim Benton, Manchester: Manchester University Press, 2010, p. 164–199.
- Jurgaitis Robertas, Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Ketverių metų seimo epocha Adolfo Šapokos tyrimuose, in: Adolfo Šapoka, *Raštai*, t. 2: *Lietuva Reformų seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008, t. 2, p. 7–41.

- Kiaupa Zigmantas, Kiaupienė Jūratė, Kuncėvičius Albinas, *Lietuvos istorija iki 1795 m.*, Vilnius, 1995.
- Kiaupa Zigmantas, Kodėl atsirado Abiejų Tautų tarpusavio įžadas? in: *Kultūros barai*, 2005, Nr. 2, p. 72–75.
- Konstytucja 3 Maja 1791. 1791 Gegužės 3-iosios Konstitucija. The Constitution of May 3, 1791*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2001.
- Lappo Ivanas, *Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos*, Kaunas, 1932.
- Lietuvos TSR istorija*, Vilnius, 1957, t. I.
- Lopata Raimundas, Šiuolaikinė politika ir istorijos datos: 1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucijos byla, in: *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnys*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 181–257.
- Meilus Elmantas, Lietuvių ir lenkų istorikų konferencija, skirta Gegužės 3-iosios konstitucijai, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 1991 metai*, 1993, p. 235.
- Myths and Memories of the Nation*, Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Nikžentaitis Alvydas, Rytų Lietuva lietuvių atminties kultūroje ir politikoje, *Kultūros barai*, 2004, Nr. 10, p. 15–19.
- Norkus Zenonas, Istorika ir istorijos kultūros studijos: Jörno Rūseno idėjų bruožai, in: Jörn Rösen, *Istorika*, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 23.
- Norkus Zenonas, *Nepasiskelbustoji imperija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imperijų sociologijos požiūriu*, Vilnius: Aidai, 2009.
- Potašenko Grigorijus, Istorijos kultūra šiuolaikinėje Lietuvoje: daugiakultūriško samprata visuomenėje ir Lietuvos didžiosios Kunigaikštijos tyrimuose, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Grigorijus Potašenko, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 275–300.
- Potašenko Grigorijus, *Multinational Lithuania. History of Ethnic Minorities*, Kaunas: Šviesa, 2008.
- Raila Eligijus, *Apie 1791 m. Gegužės 3-iosios konstituciją*, Vilnius: Aidai, 2007.
- Raila Eligijus, Konferencija, skirta Gegužės 3 d. konstitucijos 200 metų jubiliejui paminėti, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 1992, t. 1, p. 139–140.
- Selenis Valdas, Lietuvos istoriografijos raida: tęstinumas ir lūžiai. Konferencija, skirta Adolfo Šapokos 100-osioms gimimo metinėms, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 2006 metai*, 2007, t. 2, p. 207–208.
- Snyder Timothy, *Tautų rekonstrukcija. Lenkija, Ukraina, Lietuva, Baltarusija, 1569–1999*, Vilnius: Mintis, 2009.
- Šapoka Adolfas, Atsakingieji Lietuvos politikos vadai Reformų seimo metu, in: *Senovė*, 1936, t. II, p. 61–173.
- Šapoka Adolfas, Didysis Varšuvos reformų seimas, in: *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1954, t. 4, p. 515.
- Šapoka Adolfas, Gegužės 3 d. Konstitucija ir Lietuva, in: *Lietuvos praeitis*, 1940, t. I, sąs. 1, p. 137–210.
- Šapoka Adolfas, *Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos*, Kaunas, 1938.
- Šermukšnytė Rūta, Ideologijos ir istoriografijos įtaka Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos aktualinimui. Lietuvos dokumentinio diskurso (1988–2007 m.) analizė, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, t. 24, p. 136–149.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Mokslinė konferencija „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVIII amžiuje“, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 2002 metai*, 2004, t. 2, p. 223.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Žinomos – nežinomos XVIII a. LDK asmenybės, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 2003 metai*, 2004, t. 1, p. 223.
- Šutinienė Irena, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldo reikšmės populiariuosiose tautinio naratyvo interpretacijose, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, t. 21, p. 102–120.
- Šutinienė Irena, Tautos istorijos simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje: herojų įvaizdžiai ir jų kaita, in: *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2009, Nr. 1(24), p. 40–62.
- Tumelis Juozas, Gegužės trečiosios konstitucijos ir Ketverių metų seimo nutarimų lietuviškas vertinimas, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 1977 metai*, 1978.

- Vaičaitis Vaidotas A., 1791 m. gegužės 3-iosios Konstitucija ir Lietuvos konstitucingumo tradicija, in: *Parlamento studijos*, 2013, Nr. 14.
- Поташенко Григорий, Формирование национальной идентичности литовцев: политическая традиция Великого княжества Литовского, имперский патриотизм и русский *Другой*, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo dalys*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Šarūnas Liekis, Grigorijus Potašenko, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 377–392.
- Чепайтене Раса, Воспоминание о величии: образ Великого Княжества Литовского в исторической памяти современной Литвы, in: *Український історичний збірник*, 2013, Nr. 16, p. 366–392.

THE CONSTITUTION OF MAY 3 IN THE HISTORICAL MEMORY OF LITHUANIANS

RASA ČEPAITIENĖ

The article discusses the change in the evaluations of the historiography and ideology of one historic date – the Constitution of 3 May 1791 – in the public academic and political discourse of Lithuania from the inter-war period up to now. Despite the apparent “narrowness” this plot reflects and illustrates perhaps the most important deep conflict inherent in the images of Lithuanian statehood and national identity. The unexpectedly sharp political quarrels and debates, arising in 2007 after the proposal of parliament deputy Emanuelis Zingeris to include the Constitution in the list of the Memorial Days of the Republic of Lithuania would indicate that this topic was just one of the indicators of an up to now unsolved problem – with what image of the common past with Poland can one rely in forming the national identity and how does it influence relations both with the national Polish minority and our closest neighbor Poland in the ever changing geo-political field? The expert role of professional historians in these discussions, even though it was weighty, however did not become essential, especially since the very workshop of historians demonstrated a sharp value fragmentation on this question, caused by different approaches to the state development of post-Lublin Lithuania and the place and importance of the Constitution in it. And although this significant date by the decision of the Seimas [parliament] of the Republic of Lithuania finally got into the list of Memorial Days, however, it did not solve the contradictions, still nestled in the evaluations of the history of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the two still existing models of Lithuanian nationalism – ethno-linguistic and multicultural civil.

Keywords: Constitution of 3 May 1791, the politics of memory, public commemoration, memorial days.